

Утицај економске кризе на прилив страних директних инвестиција у привреду Србије

Миодраг Златковић^{1*}, Зорана Костић

¹ Универзитет у Крагујевцу, Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи

Сажетак: Економске консеквенце кризе условиле су појаву макроекономске нестабилности. Привредни систем Србије није отпоран на егзогене поремећаје, већ апсорбује негативне ефекте који долазе из глобалног окружења. Последице кризе директно су се одразиле на прилив страних директних инвестиција, а индиректно су условиле поремећаје на тржишту рада и животни стандард становништва. Како повећати обим и побољшати структуру инвестиција, један је од изазова са којима се суочавају земље у транзицији, међу којима је и Србија.

Циљ овог рада је приказ кретања страних директних инвестиција у Србији, у претходном периоду. Аналитичком обрадом остварених макроекономских резултата приказана је економска стварност привреде Србије након таласа кризе. Ефекти кризе опредељујуће ће утицати на стварање адекватног амбијента за привлачење инвеститора.

Кључне речи: стране директне инвестиције, привреда Србије, криза, бруто домаћи производ, незапосленост

JEL класификација: E20, E24

Impact of the economic crisis on foreign direct investment in Serbia

Abstract: The consequences of the economic crisis caused macroeconomic instability. The economic system of Serbia is not resistant to exogenous disturbances and absorbs the negative effects that come from the global environment. The consequences of the crisis directly affected the inflow of foreign direct investments, and indirectly caused distortions in the labor market and living standard of the population. One of the challenges faced by countries in transition such as Serbia is how to increase the investment amount and improve its structure.

The aim of this paper is to review trends in foreign direct investments in Serbia in the past period. We use analytical processing to give an overview of achieved macroeconomic results in the economic reality of the Serbian economy after the wave of crisis. Effects of the crisis will affect the creation of an adequate environment for attracting investors.

Keywords: Foreign direct investments, Serbian economy, crisis, gross domestic product, unemployment

JEL classification: E20, E24

* miodrag.zlatkovic@kg.ac.rs

1. Увод

Појава кризе условила је варијабилно кретање агрегатних економских активности. Интензивирање деструктивних импулса може угрозити целину сваког привредног система. Проблем последица економске кризе се снажно наметнуо у савременим условима и постао предмет истраживања многих економских анализа. У раду је направљен покушај идентификовања кључних проблема са којима се привреда Србије суочава, и са којима се суочавала у претходним годинама. У складу са тим, анализирано је кретање страних директних инвестиција у Србији у претходном периоду. Потребно је истаћи да су одступања макроекономских пројекција привреде Србије била све већа, како је временом криза попримала све озбиљније размере.

Један од предуслова за бржи привредни развој Србије, у будућем периоду, је повећање укупне вредности инвестиционих улагања. Осим тога, потребно је много брже повећати вредност инвестиција у производним делатностима и у извозно оријентисаној производњи. Између осталог, подаци показују да је раст инвестиција у Србији, у периоду пре избијања кризе, био усмерен на стварање економије потрошње и трговинског дефицита.

У раду је дат приказ осцилаторних кретања страних директних инвестиција у Србији. У циљу идентификовања макроекономских трендова везаних за кретање страних директних инвестиција, у раду су дате табеле и графички прикази са званичним статистичким подацима.

Рад указује на улогу и значај који имају стране директне инвестиције у савременим условима пословања. Чињеница да су вредност и структура укупних инвестиционих улагања у националној економији, важније од вредности прилива страних директних инвестиција, не значи да страним директним инвестицијама треба придавати мањи значај. У складу са тим, у раду је анализирана усмереност токова страних директних инвестиција и учешће појединих сектора у укупним инвестиционим токовима.

2. Улога и значај страних директних инвестиција

Стране директне инвестиције су генератор и један од фактора развоја националних економија. Повећати обим и побољшати структуру инвестиција један је од изазова са којима се суочавају земље у транзицији, међу којима је и Србија. На креаторима економске политике је одговорност за стварање повољног амбијента за повећање обима улагања страних инвеститора, као и већу ефикасност тих инвестиција. Истраживања показују да токови страних директних инвестиција често имају цикличан карактер. У интернационализованим условима пословања, присутан је велики број фактора који различитим интензитетом утичу на овакво кретање токова инвестиција. Међу генераторима осцилаторног кретања инвестиционих токова, потребно је истаћи растући тренд спајања и преузимања предузећа.

Ризик који инвеститор сноси, страним директним инвестирањем, је највећи у поређењу са осталим облицима међународног финансирања. Пошто инвеститор остварује власништво, контролу и управља предузећем које је финансирао својом инвестицијом, он сноси целокупан ризик пословања.

У литератури се наводи да, стране директне инвестиције представљају значајан облик финансирања глобалне економије. Спроведена емпиријска истраживања показала су да су стране директне инвестиције најзаступљеније у финансирању развоја земаља у повоју, као и земаља у транзицији. Сектор финансијских услуга је најатрактивнији за

привлачење и реализацију страних директних инвестиција (Стојадиновић Јовановић, 2013).

Долазак страних инвеститора може подстаћи економски развој земље домаћина. Треба, међутим, имати у виду да се страним директним инвестицијама врши трансфер капитала, технологије, менаџерских и организационих знања и вештина, да се омогућава приступ извозним тржиштима, повећава ефикасност домаће привреде снижавањем трошкова производње (директно) и подстиче конкуренција на домаћем тржишту (индиректно). Наиме, стране директне инвестиције могу утицати на повећање нивоа привредне активности и извоза. Управо због ових ефеката, истиче се да стране директне инвестиције доприносе повећању глобалне међународне конкурентности земље домаћина.

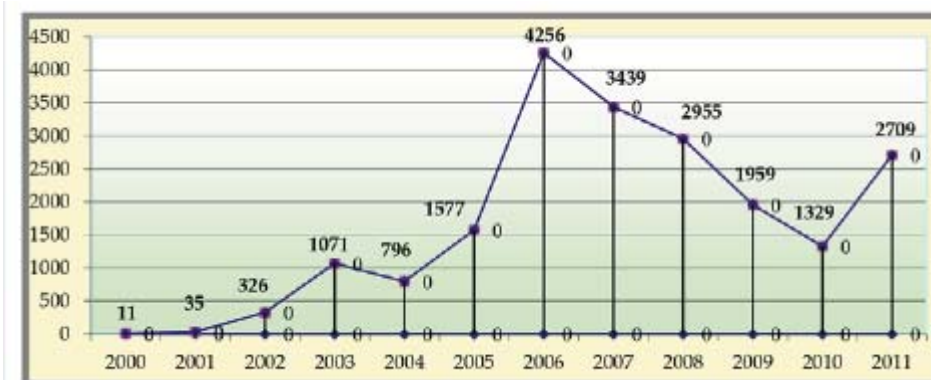
У кратком року, стране директне инвестиције могу да утичу на смањење запослености. Основни разлог лежи у изложености тржишном ризику, тако да предузећа не могу да издрже конкурентску утакмицу. У средњем и дугом року, стране директне инвестиције подстичу запосленост и економски напредак привредног система земље домаћина. Један од ризика, макроекономске нестабилности и негативне стопе привредног раста, јесте смањење прилива страних директних инвестиција. Смањење прилива страног капитала једна је од најтежих последица економске кризе на привреду Србију.

3. Прилив страних директних инвестиција у привреду Србије у периоду од 2000-2012. године

Укупна вредност прилива страних директних инвестиција у 2012. години је била за петину мања него у 2011. години и износила је 1.350,9 милијарди долара. Учешће страних директних инвестиција у укупним фиксним инвестицијама у 2012. години износило је 8,3%, и то је њихов најнижи удео од 2004. године. Поређења ради, у 2000. години њихов удео је био највећи и износио је преко 19%. У години пре избијања кризе (2007.), стране директне инвестиције су чиниле скоро 16% укупних фиксних инвестиција. Удео страних инвестиција у укупним инвестицијама у Србији је износио 4,6% у 2012. години и по том показатељу били смо на 160. месту међу 194 економије. Поређења ради, њихов удео у 2011. години је био 27,4%, што нас је чинило изузетно зависном економијом од прилива страних директних инвестиција (52. место). У региону је једино Црна Гора имала већи релативан показатељ од Србије. На статистику, страних директних инвестиција у Србији, највише је утицала продаја Делта Максија у 2011. години, када је белгијска трговачка компанија преузела велики удео на српском тржишту малопродаје, док је у 2012. години највећи утицај на укупну вредност страних директних инвестиција имао реоткуп акција Телеком-а Србије (Макроекономија, 2013).

У целини посматрано, економска криза се одразила на агрегатне токове страних директних инвестиција. Ради се углавном о негативним последицама које су довеле до пада прилива страних директних инвестиција, у трогодишњем периоду (2009-2011). Истоветан тренд уочен је у свим земљама југоисточне Европе и у Србији. Истовремено, престали су приходи по основу приватизације.

Слика 1: Прилив страних директних инвестиција у Србију

Извор: (Народна банка Србије, 2012; UNCTAD, 2011)

Растућу улогу стране директне инвестиције, у Србији, имале су у првој деценији двадесетпрвог века, односно од 2001. године. Са слике 1 се може видети да је прилив страних директних инвестиција у 2006. години износио 4,2 милијарде америчких долара, што истовремено представља рекордну вредност у Србији. У периоду од 2006. до 2010. године забележен је силазни тренд кретања страних директних инвестиција у Србији. У 2010. години оне су износиле 1,3 милијарди америчких долара. Опоравак од кризе могао се наслутити у 2011. години, када је забележен прилив страних директних инвестиција.

Период од 2001. до 2011. године можемо поделити, према обиму и динамици укупних страних директних инвестиција, на три потпериода: 2001-2005, 2006-2008. и период 2009-2011. У периоду 2006-2008. године стране директне инвестиције су достигле ниво од око 6,3 милијарди евра. У овом периоду није било већих гринфилд инвестиција, као ни инвестиција у секторе тзв. размењивих добара. Највећи обим страних директних инвестиција остварен је у 2006. години (3,3 млрд. евра), када је продајом оператора мобилне телефоније Мобтел норвешком Теленору за 1,5 милијарди евра, реализована највећа страна директна инвестиција у Србији.

У периоду савремене економске кризе, 2009-2011, стране директне инвестиције су биле мање за око 50% и износиле су око 4,2 милијарде евра. У овом периоду су, међутим, повећане инвестиције у прерађивачкој индустрији, пре свега у машине и опрему за производњу у аутомобилској индустрији.

Од 2001-2011. године, укупне нето стране директне инвестиције у Србији износиле су око 15,1 млрд. евра. Највећи обим страних директних инвестиција у овом периоду реализован је у терцијарном, услужном сектору (око 42%). Велики део средстава је ишао у куповину активе предузећа и банака у процесу приватизације, док је учешће гринфилд инвестиција било релативно мало (Ковачевић, 2012).

У табели 1 је приказана усмереност страних директних инвестиција по гранама делатности у 2011. години. На основу приказаних података може се видети да је учешће трговине на велико и трговине на мало било највеће и да је износило близу 40%. По редоследу атрактивности, следи прерађивачка индустрија у коју је усмеравана петина укупних страних директних инвестиција. Најатрактивнија је била производња прехранбених производа и пића. Стране директне инвестиције су, углавном, одлазиле у секторе тзв. неразмењивих добара (банкарство, осигурање, телекомуникације, енергетика, некретнине, трговина на мало), док је учешће

директних страних инвестиција у сектору размењивих добара (индустрија и рударство) било на релативно малом нивоу. Ипак, од изузетног је значаја напоменути да је удео инвестиција у производним делатностима повећан са 44% у 2008, на 48,4% у 2011. години, у чему је удео прерађивачке индустрије у укупним инвестицијама повећан са 22,1% на 25,5% (Привредна комора Србије, 2013, стр. 8).

Табела 1: Стране директне инвестиције по гранама делатности 2011. године

Трговина на велико и трговина на мало	39,5%
Прерађивачка индустрија	21,1%
Финансијске делатности и делатност осигурања	11,1%
Пословање некретнинама	6,9%
Грађевинарство	4,6%
Информисање и комуницирање	4,4%
Рударство	3,5%
Саобраћај и складиштење	2,0%
Стручне, научне, иновационе и техничке делатности	1,6%
Образовање, здравствена и социјална заштита; уметност забава и рекреација	1,7%
Административне и помоћне услужне делатности	1,0%
Пољопривреда, шумарство и рибарство	0,4%

Према подацима Народне банке Србије за I-III квартал 2011. године (у милионима америчких долара)

Транзициони модел привредног раста у Србији био је углавном заснован на привлачењу страних директних инвестиција, кроз приватизацију, у циљу модернизације и опоравка привреде. На тај начин је учињен покушај да се кроз усвајање нових знања, технологија, нових техника менаџмента и продаје оствари напредак. Међутим, овај процес није дао видљиве резултате. Један од разлога је и тај што су у приватизацији, поред познатих светских компанија, учествовали и тзв. нови власници капитала, често непознатог порекла, са сумњивим и краткорочним мотивима и готово без легалног предузетничког искуства (Ковачевић, 2012. стр. 62).

Процењује се да су укупне инвестиције у Србији у периоду 2001-2011. године реално расле по просечној годишњој стопи од око 6%. Обим инвестиција је у периоду економске кризе (2009-2011) смањен за око 20%, у односу на претходне три године, иако је извесно да су у 2011. години инвестиције знатно повећане у односу на претходне две године. То повећање је резултат знатно већег обима страних директних инвестиција (ове инвестиције биле су веће за више од 100% него у 2010), и знатно већег обима јавних инвестиција у инфраструктуру у 2011. години.

Табела 2: Стране директне инвестиције нето 2001-2011. године

Године	Износ у милионима евра	% Бруто домаћег производа	По становнику у еврима
2001-2011	15100	-	-
2001	184	1.4	25
2002	500	3.1	67
2003	1194	6.9	160
2004	774	4.1	104
2005	1250	6.2	168
2006	3323	14.3	448
2007	1821	6.4	247
2008	1824	5.6	248
2009	1372	4.8	187
2010	1033	3.5	142
2011	1827	5.5	251

Подаци: Израчунато на основу података Народне банке Србије (СДИ) и Министарства финансија (БДП)

На основу података садржаних у табели 2 може се видети да је највећи обим страних директних инвестиција, *per capita* у Србији, остварен у 2006. години, када је процентуално учешће страних директних инвестиција износило близу 15% бруто домаћег производа. То је истовремено највеће процентуално учешће страних директних инвестиција, у бруто домаћем производу, од 2001. године. Тако је, на пример, током 2009. учешће страних директних инвестиција износило око 5% бруто домаћег производа. У 2010. години негативне последице кризе су постале видљиве у овој области, што се може потврдити учешћем страних директних инвестиција од 3,5% бруто домаћег производа

Табела 3: Секторска структура директних страних инвестиција по областима 2004-2011 (у %) (Ковачевић, 2012. стр. 60-61).

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Укупно, сви сектори	100	100	100	100	100	100	100	100
Прерађивачка индустрија	30.4	18.9	18.4	14.1	17.2	29.4	39.3	24.1
Трговина на велико и мало	35.9	22.0	8.6	7.7	12.2	12.3	22.4	48.2
Саобраћај, складиште и везе	1.5	0.7	28.8	19.5	7.5	6.5	8.7	1.7
Финансијско посредовање	10.6	37.6	36.5	31.7	38.2	8.6	33.0	22.2
Послови с некретнинама	13.9	13.2	6.6	16.0	18.1	13.2	20.5	7.8
Пет највећих сектора, укупно	92.3	90.2	96.9	89.0	92.4	71.0	94.0	94.3

Подаци: Израчунато на основу података Народне банке Србије

У структури укупних инвестиција, удео инвестиција у индустрију у периоду 2001-2011. износио је око 30%. Процењује се да је удео инвестиција у прерађивачку индустрију у последње три године повећан са око 19% на око 22%. Око 35% инвестиција у овом сектору односило на производњу прехрамбених производа, пића и дувана, а на производњу основних метала и металних производа око 12%.

Анализа географске структуре страних директних инвестиција у Србији показује да, највећи страни инвеститори потичу из земаља Европске уније. Посматрано у периоду од 2000. до 2008. године, највећа земља инвеститор у Србији, са учешћем од преко 21% у укупном стоку улазних страних директних инвестиција је Аустрија. За њом следе Грчка (13,6%), Норвешка (12,6%), Немачка (11,9%) и Холандија (8,6%). Русија је у 2009. била земља која је највише инвестирала на тржиште Србије (куповином 51% акција Нафтне индустрије Србије). Однос процентуалног учешћа примарног, секундарног и терцијарног сектора, у укупним страним директним инвестицијама у 2008. години, је био 2,8% : 17,3% : 79,9% респективно. Другим речима, учешће примарног сектора у укупно оствареним страним директним инвестицијама у Србији у 2009. години износило је 1,2%, учешће секундарног сектора је било 51,7%, док је учешће терцијарног сектора било 47,1% (Дашић, 2011).

У циљу привлачења инвеститора и искоришћавања инвестиционог потенцијала, од изузетне је важности истаћи основне предности улагања у Србији:

- Повољан географски положај, који омогућава да испоруке стигну до било које локације у Европи у року од 24 часа
- Могућност бесцаринског извоза око 4.650 производа у САД
- Високо образована, а јефтина радна снага
- Реструктуриран и стабилан финансијски систем
- Једноставне процедуре оснивања и регистрације предузећа
- Једноставне процедуре за обављање спољно-трговинског посла и реализацију страног улагања
- Проходност робе до око 800 милиона потрошача на основу споразума о слободној трговини: Србија је потписала споразум о стабилизацији о придруживању са Европском унијом
- ЦЕФТА Споразум
- Споразум са чланицама ЕФТА
- Споразуми са Руском федерацијом, Белорусијом и Казахстаном
- Споразум са Турском
- Започети су преговори о потписивању споразума са Ираном (Привредна комора Србије, 2013, стр.13).

4. Стране директне инвестиције и трговинска размена Србије

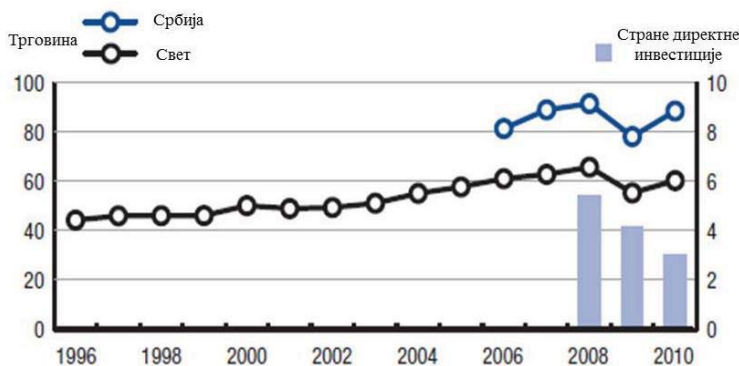
Светски економски форум редовно објављује извештаје, који представљају адекватну информациону основу за детаљну анализу позиције земље у глобалном систему међународне трговине (Lawrence и сар., , 2012. стр. 312, 313), и један је од извештаја у коме су приказани економски профили 132 земље света. У приказу профила сваке земље, сумирају се остварене перформансе националне економије и исте се приказују преко различитих димензија индекса омогућавања трговине (*Enabling Trade Index*). Економски профил Србије за 2010. годину изгледа овако:

- а) бруто домаћи производ Србије у 2010. износио је 38,0 милијарди САД долара,
- б) стране директне инвестиције су износиле 1,3 милијарди САД долара ,

с) учешће увоза и извоза (робе и услуга) у укупном светском увозу и извозу у 2010. износило је 0,09%.

Укупно остварена вредност увоза Србије износила је 20,2 милијарди САД долара, од чега је вредност увоза услуга износила 3,5 милијарди САД долара, а увоза робе чак 16,7 милијарди САД долара. Укупно остварена вредност извоза Србије у 2010. износила је 13,3 милијарди САД долара, од чега је вредност извоза услуга износила 3,5 милијарди САД долара, а извоз робе 9,8 милијарди САД долара. На основу наведених података може се извући закључак да је Србија у 2010. остварила дефицит у спољнотрговинским трансакцијама са светом, у вредности од 6,832 милијарди САД долара, и то искључиво због већег увоза од извоза робе.

Слика 2: Трговинска размена и стране директне инвестиције, % БДП

Извор: (The Global Enabling Trade Report, 2012)

На слици 2 се може пратити еволуција кретања обима трговинске размене и страних директних инвестиција, и њихово учешће у бруто домаћем производу у периоду од 1996. до 2010. Остварен тренд кретања трговинске размене (црна линија) и страних директних инвестиција (плава линија) у нашој земљи, поклапа се са светским трендовима. Последице економске кризе манифестовале су се и на смањење обима трговинске размене и страних директних инвестиција у Србији, у 2009. и 2010. години, у односу на 2008. годину у којој је криза генерисана.

Дифузију негативних последица кризе можемо посматрати помоћу индекса омогућавања трговине. Посматрајући овај показатељ и пратећи његову вредност у 132 земље света, Србија се 2011. године нашла на 71. месту. У поређењу са подацима из претходне године можемо рећи да је положај погоршан, јер је на ранг листи 2010. године Србија заузимала 67. место.

5. Стране директне инвестиције и запосленост

У кратком року стране директне инвестиције могу да утичу на смањење запослености. Основни разлог лежи у изложености тржишном ризику и немогућности предузећа да издрже конкурентску утакмицу. На основу података садржаних у Статистичком годишњаку Републичког завода за статистику, можемо уочити да је највиша стопа незапослености забележена у 2011. години и износила је чак 30,1 % (без осигураних пољопривредника, односно 27,7% са осигураним пољопривредницима). Потребно је истаћи да је то година у којој је било значајног прилива страних директних инвестиција.

Табела 4: Запошљавање, годишњи просек у периоду од 2007–2011. (Републички завод за статистику, 2012, Статистички годишњак, стр. 57)

	Лица која траже запослење	Незапослена лица	Стопа незапослености без осигураних пољопривредника	Стопа незапослености са осигураним осигураницима
2007	928325	850003	29,8	26,8
2008	819550	755934	26,2	24,6
2009	821753	746605	28,3	26,0
2010	829422	744222	29,3	26,9
2011	829968	752838	30,1	27,7

Извор: Националан служба за запошљавање

Запосленост и реалне зараде су се прилагођавале цикличном кретању агрегатне привредне активности. Нестабилни услови пословања у 2009. години условили су неповољна кретања на тржишту рада, у поређењу са подацима из 2008. године. Према подацима Националне службе за запошљавање, број незапослених лица је од септембра 2008. до краја јуна 2009. повећан за око 40.000 лица. Овај негативан тренд одржао се све до 2011. године.

6. Закључак

Србија је у периоду економске кризе, слично другим земљама, забележила повећање неликвидности привреде, пад бруто домаћег производа, смањење страних директних инвестиција, пад запослености, пад куповне снаге становништва и пораст сиромаштва. На прелом макроекономских трендова утицали су и одлагани и нагомилани транзициони проблем и смањење прилива страног капитала.

Анализом улоге и значаја страних директних инвестиција, у периоду од 2006. до 2010. године, забележен је силазни тренд кретања страних директних инвестиција у Србији. Опоравак од кризе могао се наслутити у 2011. години, када је забележен прилив страних директних инвестиција. У периоду савремене економске кризе, 2009-2011, стране директне инвестиције су се преполовиле. Највећи обим страних директних инвестиција, *per capita* у Србији, остварен је у 2006. години када је процентуално учешће страних директних инвестиција износило близу 15% бруто домаћег производа. То је, истовремено, највеће процентуално учешће страних директних инвестиција у бруто домаћем производу од 2001. године. У 2009. и 2010. години негативне последице кризе су постале највидљивије и у овој области, што потврђује и учешће страних директних инвестиција од 4,8% и 3,5% у бруто домаћем производу респективно.

Највећи обим страних директних инвестиција у периоду 2004–2011. реализован је у терцијарном, услужном, сектору. Тренд усмерености страних директних инвестиција у сектор услуга присутан је не само у привреди Србије, већ карактерише и светске токове ових инвестиција. Уз то, веће инвестиције забележене су у прерађивачкој индустрији, пре свега у машине и опрему за производњу у аутомобилској индустрији. Анализа макроекономских токова у Србији, потврдила је да су повећани приливи страних директних инвестиција у привреду Србије, резултат вођења политике либерализације. Међутим, савремена криза је потврдила тезу о дугорочно неодрживом моделу привредног развоја, који је финансиран страним капиталом. У прилог овоме говоре чињенице да, у време кризе стране банке смањују обим кредита и да страни инвеститори смањују улагања. У таквим условима, потребно је уложити велике напоре и применити адекватан сет мера економске политике, који ће подстаћи инвеститоре да улажу свој капитал.

Литература

- 1) Бошњак, М. (2011). *Студија за сајт министарства финансија, Глобална финансијска и економска криза и њен утицај на привреду Србије*. Београд: Министарство финансија Републике Србије.
- 2) Дашић, Б. (2011). Стране директне инвестиције као показатељ регионалних неравномерности у Србији и могућности њихове ефикасне алокације. *Економски хоризонти*, 13(1), 27-42.
- 3) Ковачевић, Иле. (2012). *Стране директне инвестиције у Србији 2001-2011*. Београд: Business Info Group.
- 4) Lawrence, R., Drzeniek, Hanouz, M. & Doherty, S. (2012). *The Global Enabling Trade Report 2012*. World Economic Forum.
- 5) Макроекономија. (2013). преузето 21. новембра 2013, са <http://www.makroekonomija.org/0-miroslav-zdravkovic/ukupne-investicije-i-strane-direktne-investicije/>
- 6) Народна банка Србије. (2012). преузето 11. децембра 2012, са http://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/platni_bilans.html 5.6.2012. UNCTAD. (2011). *World Investment Report 2012*.
- 7) Национална служба за запошљавање. (2013). приступљено 25. јануара 2013, на <http://www.nsz.gov.rs>
- 8) Привредна комора Србије. (2013). *Србија-Ваши пословни партнер*. преузето 20. јануара 2013, са <http://www.pks.rs/>
- 9) Републички завод за статистику. *Статистички годишњак*. (2012). преузето 20. јануара 2013, са <http://www.rzs.stat.gov.rs>
- 10) Ристић, Б. и Танасковић, С. (2012). *Конкурентска позиција Србије у 2012. години према Извештају Светског економског форума*. Београд: Фондација за развој економске науке.
- 11) Стојадиновић, Јовановић, С. (2013). Стране директне инвестиције као облик финансирања глобалне економије. *Банкарство*, 34-57.
- 12) UNCTAD. (2009). *Assessing the impact of the current financial and economic crisis on global FDI flows*.

Примљено: 01.12.2013. Прихваћено: 15.12.2013.